

—Θ—Ξ—Ω—

WZORY KULTURY ANTYCZNEJ

—ΩΦΣΠΔΓΞΛΘ—ΘΛΞΓΔΠΣΦΩ—ΩΦΣΠΔΓΞΛΘ—ΘΛΞΓΔΠΣΦΩ—

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3745

50^{lat}
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

—Θ—Ξ—Ω—Σ—Δ—Π—Φ—Γ—Λ—

WZORY KULTURY ANTYCZNEJ
REGUŁY ZACHOWANIA
STAROŻYTNYCH GREKÓW I RZYMIAN

—Θ—Ξ—

redakcja

JULIA DOROSZEWSKA

MAREK JOB

TOMASZ ŚAPOTA

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego—Θ—Katowice 2018

—Θ—Ξ—

Redaktor serii: Filologia Klasyczna

ANNA KUCZ

Recenzent

MARIAN SZARMACH

—Θ—Ξ—

SPIS TREŚCI

Wstęp —7

—Θ—DOROTA GORZELANY

Granice akceptacji: *kalos kagathos* vs. „inni” w świecie bogów i ludzi —13

—Θ—PATRYCJA MATUSIAK

Jak postępować z Innym?

Plautyński poradnik na wypadek spotkania Obcego —29

—Θ—PRZEMYSŁAW CHUDZIK

O łamaniu zasad — anegdota jako zjawisko karnawalizacyjne —49

—Θ—MONIKA SZCZOT

Mędrzec i błazen w przestrzeni literackiego sympozjonu

(na wybranych przykładach z literatury antycznej) —59

—Θ—ILONA SZEWCZYK

Przyjaciół, towarzyszy i sługa

Różne wzorce relacji człowiek — zwierzę w świecie starożytnym —69

- ⊖—MARIYA AVRAMOVA
Stosunek do leczenia wodą w starożytnym Rzymie —79
- ⊖—STANISŁAW CIUPKA
Wybrane reguły postępowania
w *Wychowawcy* Klemensa Aleksandryjskiego —91
- ⊖—DAMIAN PIERZAK
De flaminibus Dialibus tempore liberae rei publicae captis
observationes aliquot —103
- ⊖—ROBERT K. ZAWADZKI
Realia obyczajowe w powieści Achilleusa Tatiosa —117
- ⊖—HANNA ZALEWSKA-JURA
Obyczajowy aspekt dramatu satyrowego —133
- ⊖—JAN KUCHARSKI
Jak pozbawić „czci”
Atimia w starożytnych Atenach —143
- ⊖—JULIA DOROSZEWSKA
Oczy — okna: paradoks ciekawskiego spojrzenia
w Plutarcha diatrybie *O wścibstwie* —163

—Θ—Ξ—

WSTĘP

—Θ—Ξ—Ω—

Tytuł niniejszej publikacji świadomie nawiązuje do prac słynnej amerykańskiej antropolożki Ruth Benedict, która do nauk o kulturze wprowadziła pojęcie „wzoru kulturowego”. W badanych przez siebie kulturach wskazywała ona na specyficzne dla ich uczestników reguły myślenia i zachowania oraz wpływ owych reguł na wytwarzanie określonych postaw i reakcji w życiu codziennym i, co za tym idzie, na kształtowanie i sposoby realizacji norm kulturowych charakterystycznych dla danej grupy lub społeczeństwa. Termin „wzór kulturowy” odsyła nas zatem do skomplikowanego uniwersum norm i wartości, które funkcjonują zawsze na dwóch różnych poziomach: deklaratywnym i realizacyjnym. Przyglądanie się normom na pierwszym z wymienionych poziomów ukazuje nam istnienie w świadomości zbiorowej typów idealnych, do których każda jednostka powinna dążyć. Odkrycie natomiast drugiego, realizacyjnego poziomu pozwala zweryfikować, na ile to, co pozostaje w sferze postulatu, jest rzeczywiście realizowane i przestrzegane.

Próbując poznać i opisać tak rozumiane wzory kultury starożytnych Greków i Rzymian, stajemy więc przed istotnym problemem bardzo ograniczonych możliwości sprawdzenia, czy opisywana lub wyrażana przez dany tekst kultury rzeczywistość korespondowała z codziennym doświadczeniem „zwykłych” członków społeczeństwa Aten, Sparty czy Rzymu. Sam materiał

badawczy zresztą, niejednokrotnie zachowany fragmentarycznie bądź pozbawiony szerszego kontekstu, utrudnia ustalenie jasnego poglądu na ten czy inny aspekt życia codziennego, który funkcjonował w danym okresie historycznym. Dodatkowo musimy pamiętać, że większość źródeł (głównie literackich), na podstawie których wyciągamy wnioski dotyczące reguł i zasad zachowania starożytnych, w znacznej części pochodzi od uprzywilejowanej, i głównie męskiej, części społeczeństwa. Niejednokrotnie trudno jest więc ocenić, czy informacje o zwyczajach, poglądach i postawach pozostałych grup społecznych (kobiet, niewolników, „zwykłych” mieszkańców miast i wsi) są jednocześnie ich ocenami dokonanyymi przez pryzmat etosu klasy, do której należy piszący. Brak możliwości uczestniczenia w życiu badanego społeczeństwa historyk bądź filolog klasyczny musi zatem zastąpić wnikliwą refleksją nad dostępnymi źródłami, odpowiednim ich zestawieniem oraz, poprzez interpretację, próbą uzupełnienia brakujących informacji.

Warto poczynić także jeszcze jedną uwagę dotyczącą wspomnianego już nawiązania do prac Benedict. Chociaż zdajemy sobie sprawę z tego, że podejście i prowadzone przez nią badania należą już raczej do historii myśli antropologicznej, próby wyróżnienia i opisanie cech i wartości preferowanych w danym kręgu kulturowym są ciągle podejmowane. Uznaliśmy więc, że odwołanie się do pojęcia, które kojarzy się z początkiem takiej refleksji nad kulturą, będzie najlepiej określało cel oddawanej w ręce Czytelnika książki.

Autorzy artykułów składających się na prezentowaną publikację przywołują istniejące w literaturze i sztuce antycznej pojęcia i obrazy z życia starożytnych Greków i Rzymian, które pozwolą przedstawić niektóre właściwe dla nich zasady zachowania się w wybranych sytuacjach życia codziennego.

Nasz tom zaczynamy od problematyki postrzegania Inności i Innego w starożytnej Grecji i Rzymie. Dorota Gorzelany podejmuje w oparciu o przedstawienia ikonograficzne refleksję nad ukształtowaną w archaicznej kulturze greckiej ideą *kalos kagathos* — piękna i dobroci zewnętrznej i wewnętrznej. Jak pokazuje Autorka, idea ta, promująca idealną powierzchowność, odebrała Ateńczykom indywidualny wygląd, co wyraźnie ukazują wizerunki postaci o zuniwersalizowanych rysach twarzy. Sztuki plastyczne, tworzące fałszywe wrażenie doskonałości fizycznej Ateńczyków, przełożyły się również na wykształcenie się u nich poczucia wyższości względem obcokrajowców, niewolników, a nawet kobiet, oraz postawy braku akceptacji dla tych, którzy nie mieścili się w ramach wąsko zdefiniowanych norm społecznych. Artykuł Patrycji Matusiak z kolei poświęcony jest rozważaniom nad postawą starożytnych Rzymian wobec Innych na przykładzie komedii Plauta „Punijczyk”. Tytułowy charakter, ucieleśnienie cech barbarzyńcy z punktu widzenia rzymskich

obywateli, to jednak obraz „udomowionego wroga”, którym byli dla Rzymian Kartagińczycy w czasie wystawiania sztuki. Choć może wzbudzać sympatię, Punijczyk został ukazany w sposób prześmiewczy, w dużej mierze za pomocą obelżywych epitetów. Wieloaspektowy komizm tej postaci, oparty m.in. na wykorzystaniu stworzonego na potrzeby sztuki języka pseudopunickiego, nie tylko nie śmieszy, ale wręcz szokuje współczesnego odbiorcę.

Przekroczenie konwencji literackiej w dziełach przedstawiających konkretne postaci historyczne lub przedstawicieli poszczególnych grup społecznych niejednokrotnie służy autorom antycznym jako pretekst do podjęcia rozważań o funkcjonujących wartościach i wzorcach zachowania. Przemysław Chudzik w artykule poświęconym zagadnieniu anegdoty wplataney w narrację dzieł o charakterze biograficznym zaproponował interpretację tego zjawiska, wykorzystując Bachtinowską teorię „efektu karnawalizacji”. Ukazanie czytelnikowi biografii jej bohaterów w przyziemnie niezręcznych lub, wręcz przeciwnie, niezwykłych sytuacjach, zmusza go do przemyślenia norm i podziałów społecznych istniejących w zastanej rzeczywistości. Tekst Moniki Szczot zwraca uwagę na podobny problem. Autorka na podstawie tekstów literackich przedstawiających greckie sympozja prezentuje, na przykładzie dwóch stypizowanych postaci mędrca i błazna, możliwość zerwania z istniejącymi stereotypami.

Gdy zastanawiamy się nad relacją, jaka łączyła w antyku człowieka i zwierzę, przychodzą nam na myśl dwa obszary: rolnictwo i rytuał ofiarniczy. Ilona Szewczyk roztacza przed nami spektrum stosunków między ludźmi i zwierzętami od najwierniejszej przyjaźni po cel wyłącznie użytkowy. Autorka, opisując rolę zwierząt w życiu codziennym starożytnych Greków i Rzymian, wyróżnia, oprócz sfery religijnej i pracy, także kategorię rozrywki oraz czasu wolnego.

Mariya Avramova podejmuje zagadnienie troski o zdrowie jako niezmiennej cechy natury ludzkiej, czego dowodem jest omawiana przez Autorkę ogromna popularność balneoterapii, czyli zażywania kąpieli w celach leczniczych na terenie starożytnej Italii. Analiza źródeł literackich oraz archeologicznych pozwala Mariyi Avramovej stwierdzić, jak wielkim zainteresowaniem, szczególnie wśród arystokratycznych rzymskich elit, cieszyły się lecznicze kuracje w uzdrowiskach skupionych głównie wokół Rzymu i Neapolu, stanowiących starożytne odpowiedniki dzisiejszych spa.

Kolejny dział poświęcony jest zagadnieniu wychowania. Hanna Zalewska-Jura oraz Stanisław Ciupka poddają analizie teksty, które choć reprezentują inne gatunki literackie i odwołują się do innego zestawu wartości, łączy funkcja paideutyczna. Najpierw przyjrzymy się strategiom, jakie przyjmowali twórcy dramatów satyrowych, żeby, mimo rozrywkowego charakteru tego typu przedstawień, napiętnować szkodliwe ze społecznego punktu widzenia

zachowania. Następnie przybliżone zostaną rozważania o przywilejach, troskach i powinnościach podeszłego wieku wyłożone przez Klemensa Aleksandryjskiego w „Wychowawcy”. Ludzie starsi, zdaniem chrześcijańskiego teologa, we wspólnotach chrześcijańskich powinni być darzeni szczególnym szacunkiem, ponieważ, z racji posiadanego doświadczenia, są oni najlepszymi nauczycielami życia zgodnego z zasadami Ewangelii.

Tematyka religijna została przedstawiona w artykule Damiana Pierzaka, poświęconym funkcji kapłana Jowisza (*flamen Dialis*) w starożytnym Rzymie. Ze względu na fakt, że pełniący obowiązki kapłana najwyższego rzymskiego bóstwa zobowiązany był do przestrzegania wielu religijnych zakazów, które często uniemożliwiały zaangażowanie w sprawy publiczne państwa, stanowisko to, chociaż prestiżowe, niejednokrotnie pozostawało nieobsadzone. Damian Pierzak, na podstawie zachowanych w tekstach greckich i łacińskich informacji, przygląda się działalności C. Valeriusa Flaccusa i L. Corneliusa Merulana, którzy, mimo obostrzeń z tym związanych, pełnili funkcję kapłana Jowisza u schyłku republiki. Warto zauważyć, że Autor oddał szczególnie szacunek badanej kulturze, ponieważ jego tekst został napisany w języku łacińskim.

Robert K. Zawadzki, znawca i tłumacz „Opowieści o Leukippe i Kleitofoncie” Achilleusa Tatiosa na język polski, pokazuje, że ta grecka powieść stanowi doskonale źródło do poznawania realiów świata rzymskiego w II w. n.e. i panującej w nim obyczajowości. Bohaterowie Tatiosa, przedstawiciele wyższych warstw społecznych, odsłaniają przed nami urywki swego codziennego życia: komfortowe i zbyt kosztowne wnętrza swych domów, wystawne i wytworne uczyty w tradycyjnym greckim stylu i towarzyszącą im etykietę, swoje rozrywki oraz obrzędy, a także charakterystyczną dla swej epoki mentalność, której przejawem była szczególna skłonność do wiary w sny i wróżby.

Jan Kucharski, ekspert w dziedzinie prawa greckiego, analizuje specyficzne dla klasycznych Aten zjawisko, jakim była kara zwana *atimia*, co można tłumaczyć dosłownie jako „pozbawienie czci”, która polegała *de facto* na pozbawieniu praw obywatelskich, lecz nie samego obywatelstwa. Artykuł Jana Kucharskiego przynosi odpowiedź na pytania, czym była, za co groziła i jak egzekwowano tę osobliwą karę, która, choć sprawia dziś historykom najwięcej kłopotu, doskonale obrazuje zawłości ateńskiego prawodawstwa oraz daje wgląd w codzienne problemy starożytnych Ateńczyków „pozbawionych czci”.

Julia Doroszevska obiera za przedmiot swych rozważań diatrybę Plutarcha z Cheronei poświęconą wścibstwu, wykazując, jak ściśle pojęcie nadmiernej ciekawości było w czasach rozkwitu cesarstwa rzymskiego łączone ze zmysłem wzroku i aktem patrzenia. Analiza ewolucji starożytnych koncepcji dotyczących wzroku, tych medycznych i tych popularnych, prowadzi Autorkę do kon-

kluzji, że dla Plutarcha wścibstwo było blisko związane ze zjawiskiem „złego oka”, zdolnym przenikać zamknięte okna i otwierać drzwi, naruszając w ten sposób tabu, jakie stanowiła sfera prywatna wyznaczana przez granice domu.

Mamy nadzieję, że przedstawiony tu szeroki wybór zagadnień związanych z kulturą i codziennością starożytnych Greków i Rzymian zaciekawi zarówno specjalistów z dziedziny historii starożytnej i filologii klasycznej, jak i tych, którzy z innych powodów zainteresowani są światem antycznym.

REDAKTORZY

—⊖—Ξ—

Redakcja

—⊖—AGATA SOWIŃSKA

Korekta

—⊖—ANNA PIWOWARCZYK

Projekt okładki na podstawie pomysłu

—⊖—WOJCIECHA SUCHEGO

układ typograficzny oraz łamanie

—⊖—PAULINA DUBIEL

Copyright © 2018 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3421-9

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3422-6

(wersja elektroniczna)

Wydawca

WYDAWNICTWO UNIwersytetu śląskiego

UL. BANKOWA 12B, 40-007 KATOWICE

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 11,25. Liczba arkuszy wydawniczych: 11,0.

Cena 20 zł (+ VAT). Publikację wydrukowano na papierze offsetowym klasy III 90 g/m².

Do składu użyto kroju pisma Karmina (autorstwa Veroniki Burian & José Scaglione) /

TypeTogether) oraz Lithos Pro. Druk i oprawę wykonano w drukarni: Volumina.pl

Daniel Krzanowski (ul. Księcia Witolda 7—9, 71-063 Szczecin)

—ΩΦΣΠΔΓΞΛΘ—ΘΛΞΓΔΠΣΦΩ—ΩΦΣΠΔΓΞΛΘ—ΘΛΞΓΔΠΣΦΩ—